

Kazimierz Denek

UNIWERSYTET IM. ADAMA MICKIEWICZA W POZNANIU

PEDAGOGICZNE ASPEKTY ZAJĘĆ POZALEKCYJNYCH I POZASZKOLNYCH PROWADZONYCH W KONTEKŚCIE KRAJOZNAWSTWA I TURYSTYKI

Abstract

Pedagogical aspects of facultative and extramural classes conducted in the context of sightseeing and tourism

Familiarity with the essence, function, rules, methods and organisational forms of facultative and extramural education conducted in the context of sightseeing and tourism belongs to the significant elements of knowledge of teachers, lecturers, and researchers in the knowledge society. The cognitive and pedagogical advantages of such classes advocate including them in the discussion on the reform of the education system, as well as sightseeing and tourism education of children, youth, and adults as an important element of pedagogical progress and a determinant of *future in tourism and tourism in the future*.

Key words: education, sightseeing, motherland, patriotism, tourism, upbringing, facultative and extramural classes

Słowa kluczowe: edukacja, krajoznawstwo, Ojczyzna, patriotyzm, turystyka, wychowanie, zajęcia pozalekcyjne i pozaszkolne

WPROWADZENIE

Szkolne i akademickie zajęcia dydaktyczno-wychowawcze odbywane w formach pozalekcyjnych i pozaszkolnych (Okoń 2003, Bereźnicki 2011), prowadzone z pozycji krajoznawstwa i turystyki, respektującej zasadę wielostronnego wykorzystania krajoznawstwa w edukacji (Denek 2011b) oraz tzw. *po-dejście krajoznawcze* (Denek 1994b), to kilkugodzinne lub kilkuniedniowe wyjścia lub wyjazdy uczniów/studentów w teren, region kraju wybrany w sposób świadomy i celowy. Tam, w oparciu o jego walory krajoznawczo-turystyczne, w systemie nauczania zintegrowanego, blokowego, holistycznego, zwłaszcza wielostronnego (Michalczyk 2014) zdobywają skorelowaną z podstawą programową i programami nauczania poszczególnych przedmiotów danego poziomu edukacji wiedzę ogólną i wiedzę o danym terenie. Oderwanie od codzienności szkolnej, systemu klasowo-lekcyjnego, jak też od środowiska domowego sprzyja integracji zespołów klasowych.

Znajomość istoty, funkcji, zasad, metod i form organizacyjnych edukacji pozalekcyjnej i pozaszkolnej prowadzonej w kontekś-

cie krajoznawstwa i turystyki (Denek 1989, Bieńczyk 2003, Mazurski 2007, Kruczek i wsp. 2010, Michalczyk 2012, 2013, Oleśniewicz 2012) stanowi jeden z istotnych elementów wiedzy nauczycieli. Walory poznawczo-wychowawcze tych zajęć przemawiają za włączeniem ich do dyskusji nad reformą systemu edukacji oraz edukacji krajoznawczo-turystycznej dzieci, młodzieży i dorosłych jako ważny element postępu pedagogicznego oraz determinanta *przyszłości w turystyce i turystyki w przyszłości*.

PEDAGOGICZNY KONTEKST KRAJOZNAWSTWA I TURYSTYKI

Pojęcia *krajoznawstwo* i *turystyka* nie są tożsame, istnieją obok siebie jak *asymptoty*. Ciągłe się zbliżają do siebie, ale nigdy się nie spotykają. Stanowisko to nie jest równoznaczne z twierdzeniem, że są to dwa różne terminy, mieszczące się w dwu odmiennych płaszczyznach, zarówno treściowych, jak i formalnych. Nazwy te określają treści odmiennie, ząbcające i dopełniające się oraz współdziałające z sobą. Gdyby tak nie było,

nie wymieniano by ich równocześnie. Świadczy o tym powszechne posługiwanie się od wielu lat pojęciem *szkolny ruch krajoznawczo-turystyczny*.

Krajoznawstwo jest interdyscyplinarną wiedzą popularnonaukową o ojczystym kraju. Jednocześnie jest ono wartością ponadczasową. Zdobywa się ją podczas wędrówek po kraju. Ponadto krajoznawstwo stanowi formę i metodę wychowania: umysłowego, społecznego (obywatelskiego), patriotycznego, narodowego, państwowego moralnego, zdrowotnego, estetycznego, ekologicznego, a także kształtowania wielostronnie rozwiniętej osobowości dzieci, młodzieży i dorosłych.

Z perspektywy edukacji i nauk o niej zasadniczym celem krajoznawstwa jest bezpośrednie (z autopsji) poznawanie ojczystego kraju. Natomiast turystyce przypada rola środka do realizacji tego celu (Orłowicz 1970).

CELE, FUNKCJE, TREŚCI, ZASADY, METODY I FORMY EDUKACJI POZALEKCYJNEJ I POZASZKOLNEJ

Cele interesującej nas edukacji najkorzystniej jest ustalać w kategoriach: *funkcji, czynności i zadań* (Denek, 2011a). Są one swoistymi mapami krajoznawczo-turystycznymi, które pozwalają uczestnikom zajęć pozalekcyjnych i pozaszkolnych zorientować się, gdzie są w danym momencie i dokąd mają zmierzać. Stanowią z góry powzięte przez nauczycieli/pracowników naukowo-dydaktycznych oraz uczniów/studentów wyobrażenie efektów tej działalności. Innymi słowy, mówią o tym, co uczestnicy tej edukacji mają: *wiedzieć, rozumieć i umieć*.

Walory pedagogiczne i krajoznawczo-turystyczne zajęć pozalekcyjnych i pozaszkolnych przejawiają się w ich licznych funkcjach poznawczo-wychowawczych. Niestety, wiele z nich przypisuje się turystyce. Jest to wyraźne podkradanie krajoznawstwu jego tradycyjnych atrybutów.

W celu osiągnięcia celów edukacji pozalekcyjnej i pozaszkolnej konieczny staje się dobór odpowiednich treści. Staramy się o takie z nich, które wzruszają jej uczestników. Treści *suche i obojętne* nie mobilizują do rzetelnej działalności. Można je *nabywać*, zapamięty-

wać i odtwarzać. Z reguły nie stanowią one źródła aktywności uczniów/studentów.

Treści określają, czego trzeba uczyć uczestników edukacji pozalekcyjnej i pozaszkolnej prowadzonej w aspekcie krajoznawstwa i turystyki. Na pytanie, *co należy czynić*, odpowiadają *normy*, zwane *zasadami* racjonalnej realizacji celów i treści kształcenia *poza ławką szkolną* (Denek 2000; 2002, 2008).

Co trzeba robić, żeby w ramach zajęć pozalekcyjnych i pozaszkolnych na wszystkich poziomach edukacji narodowej kształcić i wychowywać dzieci, młodzież szkolną i studencką oraz dorosłych ciekawiej, łatwiej, lepiej, kreatywniej i mądrzej? Co czynić, aby proces ten był: nowoczesny, doskonalszy, szybszy, skuteczniejszy i efektywniejszy, a zdobyta w jego rezultacie wiedza, umiejętności i kompetencje były na miarę społeczeństwa dążącego do wiedzy? Na pytania te odpowiadają *metody dydaktyczne* interesującej nas tu edukacji. Opierają się one na bezpośrednim i pośrednim poznawaniu otaczającej rzeczywistości. Obie metody są nieodzowne, nawzajem się uzupełniają. Generalną metodą jest bezpośredni, naoczny kontakt z tym, co ma być poznane. Poznaje się *nie tylko rozumem, miarą i liczbą, lecz wzruszeniem i zachwytem, zdziwieniem, radością i oburzeniem* (Wuttke 1960).

Organizacyjnymi postaciami edukacji pozalekcyjnej i pozaszkolnej prowadzonej w aspekcie krajoznawstwa i turystyki zajmują się ich *formy*. Są nimi: wycieczki przedmiotowe, wycieczki krajoznawczo-turystyczne, wycieczki turystyki kwalifikowanej, imprezy krajoznawczo-turystyczne i imprezy turystyki kwalifikowanej, imprezy wyjazdowe (Rozporządzenie... 2001). Zajęcia te stwarzają wyjątkową szansę zaspokojenia podstawowych potrzeb młodzieży (Masłow 1990) oraz kształtowania jej postaw, które wynikają ze stosunku do świata: idei, osób, rzeczy, wytworów umysłu, serca i rąk.

ROLA EDUKACJI POZA ŁAWKĄ SZKOLNĄ W ZDOBYWANIU I WZBOGACANIU WIEDZY

Zarówno młodzież szkolna, jak i studencka zdobywa wiedzę w ramach wielu przedmio-

tów nauczania/studiów. Stanowi to zarzewie jej atomizacji, mozaikowości, ścisłego przyporządkowania tym przedmiotom szkolnym/uczelnianym, do których została często włączona sztucznie. Poszufladkowana wiedza często funkcjonuje w świadomości uczniów/studentów w postaci oddzielonych od siebie wiadomości. Następtwem przyswajania wiedzy, które nie liczy się z jej całościowym charakterem, może być myślenie w kategoriach przedmiotów. Prowadzi ono do wyizolowania sekwencji wiedzy, jej fragmentaryzacji i tworzenia między nimi barier w ramach poszczególnych przedmiotów nauczania/studiów. O niebezpieczeństwie tym przekonujemy się najczęściej w czasie sprawdzianów po szkole podstawowej oraz egzaminów gimnazjalnych, maturalnych, licencyjackich i magisterskich.

W edukacji szkolnej i akademickiej coraz częściej pierwszorzędnego znaczenia nabiera: szybkość, zmienność, powierzchowność i tymczasowość. Odchodzi się od ideału doskonałości na rzecz akceptowanej przez większość nauczycieli/pracowników naukowo-dydaktycznych oraz uczniów/studentów tworzących społeczność *universitas* (studentów i pracowników naukowo-dydaktycznych) *przejętności*. Wprowadza ona do procesu kształcenia: łatwość, lekkość, pośpiech, bezrefleksyjność, pobieżność, niestaranność, niedokładność, nieporadność w formułowaniu i wyrażaniu myśli w formie mówionej i pisemnej oraz upraszczanie i *luz*. Odbywa się to kosztem kształtowania takich pożądanych cech charakteru uczniów/studentów, jak: ciekawość, subtelność, szlachetność, samodzielność, pracowitość, odpowiedzialność, kreatywność, dokładność, staranność, solidarność, wytrwałość, silna motywacja, innowacyjność i konsekwencja w działaniu.

Efektom takiego kształcenia jest pokolenie *instant*, które chce wszystko mieć natychmiast: oczekuje wysokich apanaży, przy tym chce pracować jak najmniej. Jako urodzeni z komórką w rękę i wychowywani przez Internet żyją bardziej w świecie wirtualnym niż realnym. Daje on poczucie, że wszystko można, z nikim nie trzeba się liczyć.

Wspomniane niebezpieczeństwa potęgują się wówczas, gdy proces korelacji wewnątrz przedmiotów nauczania/studiów

i między nimi nie jest właściwie realizowany. Dlatego też we współczesnej dydaktyce poszukuje się rozwiązań programowych, organizacyjnych i metodycznych, które przezwyciężają przedmiotowe rozdrobnienie treści dydaktycznych. Duże możliwości w tym zakresie kryją zajęcia dydaktyczno-wychowawcze *poza ławką szkolną*, prowadzone z pozycji krajoznawstwa i turystyki. Stanowią one swoistą formę aktywności intelektualnej, emocjonalnej i społecznej. Udział w niej ma charakter wielowymiarowy. W kontekście poznawczym mamy tu do czynienia z odkrywaniem nowych treści, sytuacji, procesów, obiektów i zdarzeń, ludzi i środowisk, krajobrazów, wytworów cywilizacji.

Pobudzona niecodziennymi sytuacjami dydaktycznymi ciekawość uczniów domaga się wielostronnego zaspokojenia, porównania z rzeczywistością wyobrażeń i wiadomości wyniesionych ze szkoły. Jaka jest naprawdę Polska? Piękna, gospodarna i kulturalna? W czym się to przejawia? Kto jest twórcą poznawanego dorobku gospodarczego i kulturowego? Na te i podobne pytania uczniowie/studentenci szukają odpowiedzi w czasie zajęć *poza ławką szkolną* i powinni je znaleźć.

Z badań przeprowadzonych przez autora tego artykułu w czasie jego ponad trzydziestoletniej działalności w Podyplomowym Studium Kultury i Turystyki Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu (Marciniak 2010) oraz kilku innych uczelniach i szkołach średnich (Denek 2014) wynika, że zajęciami *poza ławką szkolną* prowadzonymi w aspekcie krajoznawstwa i turystyki można objąć rozległe płaszczyzny kontaktów dydaktyczno-wychowawczych z młodzieżą szkolną i studencką. Zdobyta w ich rezultacie wiedza, umiejętności i kompetencje to nie tylko krajoznawczo-turystyczne przygody i przyjemności, ale przede wszystkim nauka *poza ławką szkolną*, odbywająca się zgodnie ze wszystkimi wymogami *kształcenia wielostronnego*.

Na edukacji pozalekcyjnej i pozaszkolnej/ pozauczelnianej nie ma szans na rozplenianie się powierzchowności i pseudowiedzy, które zbyt często goszczą na lekcjach oraz zajęciach w szkołach wyższych.

O nauce w formie zajęć pozalekcyjnych i pozaszkolnych/pozauczelnianych można

powiedzieć, że nie jest sformalizowana, werbalna, zachowawcza, pamięciowa i mechaniczna, lecz bezpośrednia, naturalna, radosna, zintegrowana, oparta na działaniu, twórczym myśleniu i przeżywaniu. Odbywa się w miłej atmosferze wśród uczestników procesu kształcenia (nauczycieli i uczniów, pracowników naukowo-dydaktycznych i studentów), co czyni ją mądrą, spontaniczną, przyjemną, żywą, samodzielną, interesującą, łatwiejszą i wcale nie mniej skuteczną i efektywną od nauki w szkole i na uczelni. Tu leży głęboki sens zajęć pozalekcyjnych i pozaszkolnych/pozauczelnianych, czyli tych, które uczą i wychowują (Denek 2009b).

WPŁYW ZAJĘĆ POZALEKCYJNYCH I POZASZKOLNYCH NA KSZTAŁTOWANIE PATRIOTYZMU

Szkoła/uczelnia, która nie wychowuje do patriotyzmu, nie wypełnia swej misji. Tak kształcona młodzież szkolna i studencka nie dostrzega w pełni wartości Ojczyzny, narodu, jego etosu, tożsamości i dziedzictwa. Niewątpliwie jest to następstwo najpierw indoktrynacji komunizmu, a następnie neoliberalizmu, w który uwikłana jest edukacja (Potulicka i Rutkowiak 2010, Potulicka 2014).

Każdy z nas otrzymał od Pana Boga dar szczególnie i wspaniały. Jest nim Polska – kraj ojczysty, a w nim mała Ojczyzna. Z Ojczyzną nierozłącznie wiąże się patriotyzm. Pewna część naszych elit „zamiast kibicować raczkującej polskiej asertywności i wzmacniać pozytywne poczucie narodowości, stara się wmówić Polakom, że świat się denacjonalizuje i że kultywowanie polskości i polskiej historii jest przeżytkiem. A jest wręcz odwrotnie. [...] Strasznie renesansem nacjonalizmu konkuruje w naszym kraju z samobiczowaniem i wykreślaniem kolejnych pozycji z kanonu lektur. Tymczasem większe i mądrzejsze społeczności promują swoje kraje bez kompleksów” (Thompson 2013, s. 6).

Zgodnie z poprawnością polityczną w publikacjach, promowanych programach edukacyjnych, publicznych dyskusjach lansuje się kosmopolityzm w miejsce wychowania patriotycznego. Zgodnie z „nowomową” umi-

łowanie Ojczyzny to nacjonalizm, traktowany jako coś pejoratywnego. Warto więc przypomnieć, że termin ten w autorytatywnych słownikach: amerykańskim Webstera czy brytyjskim *Oxford Universal Dictionary* oznacza „miłość do swego narodu, patriotyzm”. Czy nie jest tak, że patriotą staje się, w błędnym rozumieniu tego wyrazu, tylko dlatego, że niektórzy z nas nie chcą, by człowiek miał Ojczyznę?

Patriotyzm wyraża widzenie wartości w swej własnej Ojczyźnie, szacunek dla niej, oddanie się Ojczyźnie, dumę z niej, jej obronę (niekoniecznie zbrojną), udział w jej rozwoju, pielęgnację tradycji własnej Ojczyzny (Denek 1999, 2000, Półturzycki 2002, 2008). Czym jest dziś dla nas patriotyzm? Z badań przeprowadzonych pod koniec października 2013 r. przez Wydział Nauk Politycznych i Dziennikarstwa Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu wśród 800 internautów wynika, że dla 80% z nich patriotyzm oznacza miłość do Ojczyzny, dumę z kraju, znajomość historii Polski, szacunek dla symboli narodowych oraz innych narodów. Wyznacznikami patriotyzmu dla nich są: przestrzeganie wartości chrześcijańskich, bycie lojalnym obywatelem Unii Europejskiej (Jęczmionka 2013).

Patriotyzm zakłada silne poczucie przynależności do wspólnoty narodowej, przywiązanie do barw i symboli narodowych oraz ich eksponowanie, zwłaszcza z okazji świąt państwowych związanych z rocznicami uchwalenia Konstytucji 3 maja, odzyskania niepodległości i Wojska Polskiego, rozumienie konieczności swego bycia w Ojczyźnie, wpisanie w jej przeszłość, teraźniejszość i przyszłość. Oznacza też sprzeciw wobec wszystkiego, co zagraża racji stanu Ojczyzny, przedkładanie jej dobra nad interesy innych państw. Pojęcie to nie ma nic wspólnego z nacjonalizmem. Patriota jest dumny z tego, że jest Polakiem. Kreuje zawsze i w każdych okolicznościach pozytywny obraz swej Ojczyzny i jej mieszkańców. Jest jednak człowiekiem nowoczesnym, otwartym na świat. Nie zgadza się na to, by pod pozorem nowoczesności niszczyć to, co kocha, bo to stanowi dziedzictwo i tożsamość Ojczyzny. Protestuje, gdy ktoś w imię patriotyzmu ośmiesza nasz kraj i godzi w jego żywotne interesy. Tak po-

jęty patriotyzm jest pomocny w walce z postawami ksenofobicznymi.

Stąd w obowiązującym każdego nauczyciela i pracownika naukowo-dydaktycznego wychowaniu patriotycznym młodego pokolenia Polaków chodzi o kształtowanie postaw emocjonalnego przywiązania do kraju ojczystego, o wytworzenie poczucia wspólnoty ze wszystkim, co się w Polsce dzieje i co jej dotyczy. Takie rozumienie wspólnoty następuje w drodze rozwijania poczucia polskich krajobrazów i rodzinnego folkloru, poznawania dzieł kultury i sztuki oraz uczestnictwa we wszystkim, co stanowi troskę o to, żeby w naszym kraju działa się coraz lepiej, wraz z zachowaniem jego dziedzictwa i tożsamości narodowej. U podstaw tych przedsięwzięć znajduje się teza, że kto jest obojętny na piękno ziemi, na której się urodził, kto go nie dostrzega, ten prawdziwie nie kocha Ojczyzny. Tę prawdę najlepiej potwierdza twórczość naszych malarzy, pisarzy i poetów, którzy z różnych przyczyn znaleźli się na obczyźnie. Kto kocha Polskę, temu trudno żyć z nią w rozstaniu. Istotną rolę w rozbudzaniu tak pojmowanego wychowania patriotycznego odgrywa edukacja, udział dzieci i młodzieży szkolnej w zajęciach pozalekcyjnych i pozaszkolnych, zwłaszcza tych, którym przyświecają cele krajoznawstwa i turystyki.

Niezrozumiałe staje się ocenianie historii w szkołach ponadpodstawowych. Zmiany programowe nauczania historii, które kilka lat temu weszły do gimnazjów, a teraz wchodzi do liceów, grożą osłabieniem poczucia patriotyzmu wśród młodego pokolenia Polaków. Stąd na uwagę zasługuje inicjowany przez rzecznika praw obywatelskich program edukacji patriotycznej (Grabek 2013). Stwarza szansę, by każdy z uczniów gimnazjów i liceów mógł odwiedzić jedno z 54 miejsc kaźni rozsianych po całej Polsce. Program ten jest oparty na zajęciach *poza ławką szkolną*. Umożliwia młodzieży oddanie hołdu polskim patriotom, których prześladowano za to, że byli Polakami.

Aktywność dydaktyczno-wychowawcza prowadzona w kontekście krajoznawstwa i turystyki w ramach zajęć pozalekcyjnych i pozaszkolnych dzięki organizowanej w ich toku działalności samorządowej młodzieży sprzyja także realizacji szeregu zadań wy-

chowania obywatelskiego i społeczno-moralnego. Należy do nich m.in.: wdrażanie młodzieży do przestrzegania norm współżycia społecznego, kształtowanie wartościowych cech charakteru i woli, rozwijanie samodyscypliny i samokontroli w postępowaniu, uczuć solidarności i sprawiedliwości, przygotowanie do życia w zespołach, kształtowanie uczuć patriotycznych, poszanowanie tradycji narodowych (Łobocki 2006, 2007, Rodziński 2011). Dzięki temu wychowanie społeczno-moralne nie tylko staje się jednym z działań na zajęciach *poza ławką szkolną*, lecz stanowi fundament wszelkiego wychowania.

ZDROWOTNE ASPEKTY EDUKACJI POZALEKCYJNEJ I POZASZKOLNEJ

Jednym z podstawowych zadań terenowych zajęć pozalekcyjnych i pozaszkolnych – poza kształceniem, wychowywaniem i poszukiwaniami naukowo-badawczymi – jest zapewnienie ich uczestnikom aktywnego wyczynku po trudach nauki, polepszenie zdrowia oraz wzmacnianie sprawności fizycznej i psychicznej. Akredytowane ono jest na gruncie *kultury* (wychowania) (Bruner 2006) i *natury* (zdrowia). Pozwala to na uwolnienie problematyki edukacji zdrowia od pedagogicznych zawężeń i postrzeganie jej interdyscyplinarnie, z perspektywy *globalizmu* i *uniwersalizmu*. Globalizm przejawia się w myśleniu kategoriami kosmicznej całości i jedności. Z kolei uniwersalizm oznacza promowanie koncepcji osobowości ucznia i studenta jako osoby wielostronnej, holistycznej, w pełnym kontekście środowiska biologicznego i społeczno-kulturowego.

Co stanowi istotę zdrowia? Czy jest ono wynikiem czy skutkiem czegoś? A może jest to właściwość umożliwiająca coś? Najmniej kontrowersyjna jest definicja zawarta w konstytucji Światowej Organizacji Zdrowia (World Health Organization) z 1948 r (www.infor.pl/akt-prawny... 2014). Według niej *zdrowie to nie tylko brak choroby lub niesprawności, lecz stan dobrego fizycznego i społecznego samopoczucia*. Zdrowie z pewnością wiąże się z dobrym samopoczuciem, zapewnia komfort psychiczny. Oprócz elementów biologicznych, dotyczących stanu zdrowia soma-

tycznego, w definicji wyróżniono psychiczny jego wymiar. Można w nim wyodrębnić zdrowie umysłowe i emocjonalne. Pierwsze związane jest z procesami myślenia, natomiast drugie wyraża zdolność do przeżywania uczuć i emocji. W definicji tej mowa jest także o wymiarze społecznym zdrowia. Określa się je jako zdolność do wchodzenia w pozytywne relacje z innymi ludźmi i ich utrzymywania.

Nie sposób osiągnąć pełni zdrowia tylko w jednym wymiarze. Dopiero wszystkie razem wzięte tworzą harmonijną całość. Zdrowie pojmowane jest jako uniwersalna (ogólnoludzka, ponadczasowa) wartość (Zuchora 2009), która swój wyraz znajduje w sprawności fizycznej oraz zdolności do produktywnego, sensownego i twórczego życia.

Holistyczne ujęcie zdrowia wymaga jeszcze jednego wymiaru. Nie ma go w przytoczonej wyżej definicji Światowej Organizacji Zdrowia. Czynnikiem decydującym o integracji trzech jej elementów jest poczucie własnej tożsamości. Istotą jej stanowi świadomość samego siebie i wolność. Człowiek jest świadomą siebie istotą, która czuje, pragnie, wyróżnia się tym, że jest zdolna do refleksji nad tym, co czuje i czego pragnie. Czwarty wymiar zdrowia ujmowanego holistycznie urzeczywistnia się poprzez jego struktury i funkcje psychofizyczne, które są zaangażowane w kształtowanie życia według wartości (Denek 1994a; 1999, 2000, Chałas 2003).

Za zdrowie i rozwój człowiek jest sam odpowiedzialny. Stąd Światowa Organizacja Zdrowia wypracowała jego strategię. Jest ona zawarta w hasle: *twoje zdrowie w twoich rękach*. Istotą jej jest zmiana dokonująca się w świadomości ludzi, w coraz szerszych kręgach osób zarówno młodych, jak i w podeszłym wieku, zdrowych i chorych.

Zdaniem Juczyńskiego (1999) za nasze zdrowie w 10% odpowiada służba zdrowia, w 15% dziedziczenie, w 20% środowisko. Za pozostałe 55% odpowiada styl życia, czyli nawyki, zwyczaje, upodobania, a więc to, co najbardziej zależy od nas samych, na co mamy największy wpływ.

Lacińska maksyma powiada: *non vivere, sed valere vita* (nie życie, lecz zdrowie jest życiem). Zdrowie traktowane jako proces wymaga ciągłego rozwoju oraz umiejętności przywracania stale zakłóconej równowagi

i przystosowywania się do nieustannie dokonujących się zmian zachodzących wewnątrz, jak też w otaczającym nas środowisku.

Promocja zdrowia

Humaniści, zwłaszcza pedagodzy, gdy podejmuje problematykę zdrowia, najczęściej koncentrują się na jednostronnym znaczeniu zdrowia dla procesu edukacji szkolnej i uczelnianej. Tymczasem warto i trzeba brać pod uwagę fakt, że występuje tu również zależność odwrotna, tzn. wpływ edukacji na stan zdrowia. Chodzi o aprobatę i realizację koncepcji Światowej Organizacji Zdrowia znanej pod nazwą *Health Promotion* (Health... 1987). Najważniejsze jej cele w zakresie promowania zdrowia sprowadza się do: utrzymania zdrowia, doskonalenia go, zmniejszenia dysproporcji w zdrowiu między poszczególnymi ludźmi; kształtowania środowiska życia w taki sposób, aby nie zagrażało zdrowiu, lecz sprzyjało jego utrzymaniu (dotyczy to również warunków pracy i działalności w domu i szkole); maksymalnego wykorzystania środków i sieci służb społecznych do promowania zdrowia; kształtowania pozytywnego nastawienia do edukacji zdrowotnej i odpowiedniego stosowania różnych strategii w jej realizacji; zwiększania wiedzy o wymiarze praktycznym i rozwoju sieci informacyjnych odnoszących się do zdrowia; zintegrowania poczynań w zakresie ochrony zdrowia z działaniami w sferze pracy, domu, usług społecznych; doprowadzenia do politycznych zobowiązań dotyczących promowania zdrowia oraz koordynowania działań na rzecz zdrowia na różnych szczeblach; koordynowania konsultacji, dialogów, wymiany doświadczeń w imię idei *zdrowie naczelnym interesem publicznym*; stworzenia sieci informacji, włączenia wszystkich publikatorów do informowania społeczeństwa o podejmowanych działaniach; aktywizowania zarówno władz naczelných, jak i poszczególnych członków różnych społeczności do działań na rzecz zdrowia i usuwania zdrowotnych zagrożeń.

Promocja zdrowia to program działań o charakterze wielopłaszczyznowym i długofalowym. Znaczący w nim udział przypada humanistom, zwłaszcza pedagogom. Spo-

czywa na nich zadanie popularyzowania profilaktycznych form zachowań, które mają na celu ochronę posiadanej wartości zdrowia przed jej utratą. Jest to zadanie istotne, ponieważ znaczna liczba dzieci i młodzieży, zwłaszcza mieszkających w miastach i ośrodkach przemysłowych, narażona jest na przebywanie w atmosferze gęstej od wyziewów kominów fabrycznych i silników spalinyowych. Nieomal permanentnie bombardowana jest ona dźwiękami określanymi przez fachowców jako hałas. Przekracza on już na dwóch trzecich ulic warszawskich, na trzech czwartych poznańskich i połowie gdańskich dopuszczalną normę hałasu, ustaloną w przedziale 70–75 decybeli (dźwięk o mocy 130 decybeli stanowi pułap wytrzymałości człowieka).

Jak młodzież szkolna wykorzystuje czas wolny

Jeżeli wyodrębnimy w roku szkolnym dwa miesiące wakacji, pozostanie 305 dni, z których 105 (wraz z sobotami) jest wolnych od nauki. Na każde dwa dni nauki przypada jeden dzień wolny od niej. Czym zajmuje się młodzież w dni wolne od nauki? Z badań przeprowadzonych przez autora niniejszego artykułu w Zakładzie Dydaktyki Ogólnej Instytutu Pedagogiki, a następnie na Wydziale Studiów Edukacyjnych i w Podyplomowym Studium Kultury i Turystyki Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu, w Bałtyckiej Wyższej Szkole Humanistycznej w Koszalinie, w Wyższej Szkole Humanistycznej w Lesznie, w Wyższej Szkole Kupieckiej w Łodzi oraz w Wyższej Szkole Pedagogiki i Administracji im. Mieszka I w Poznaniu w latach 1966–2014 wynika, że młodzież szkolna w piątkowe popołudnia, soboty i niedziele najczęściej pozostaje w domu, robi zakupy, sprząta, pomaga rodzicom w gospodarstwie. Na dalszych miejscach uczniowie jako formę zajęć w tych dniach wymieniają: oglądanie audycji telewizyjnych, gry komputerowe, korzystanie z Internetu, spotkania towarzyskie, słuchanie muzyki, spacer, kino. Prawie 68% respondentów spośród badanej młodzieży ze szkół podstawowych, gimnazjów, liceów, szkół zawodowych i wymienionych uczelni (11 816 respondentów) podało,

że w ciągu roku nie było ani razu w teatrze, operze, muzeum (69%) czy na koncercie (82%).

Skoro większość młodzieży szkolnej organizuje sobie czas wolny samodzielnie, warto zapytać, co dzieje się w soboty w szkołach. Okazuje się, że niecałe 50% badanych placówek (126 szkół) z województw: wielkopolskiego, zachodniopomorskiego, kujawsko-pomorskiego i lubuskiego prowadzi zajęcia sportowe i krajoznawczo-turystyczne, spotkania w kołach przedmiotowych i kołach zainteresowań, zespołach amatorskich. Niestety, z oferty tej korzysta zaledwie 24% uczniów. Wielu z nich usprawiedliwia to brakiem czasu, przeciążeniem nauką, trudnościami z dojazdem. Ponad jedna trzecia uczniów uważa, że zajęcia te nie są interesujące, i nie chce, aby szkoła była organizatorem ich czasu wolnego.

Na ten stan rzeczy wpływa niewystarczające przygotowanie nauczycieli do organizowania i prowadzenia zajęć pozalekcyjnych i pozaszkolnych, niedostatek pomieszczeń i sprzętu. Sprawia to, że szkoły nie zawsze są w stanie sprostać potrzebom i oczekiwaniom młodzieży. W tej sytuacji – jak twierdzi wielu nauczycieli – ściąganie uczniów do szkół w soboty i niedziele traci sens. Niedostatki te można jednak zniwelować, jeśli wykorzystamy możliwości, które tkwią w poszczególnych środowiskach lokalnych. Chodzi o to, żeby rozegrać się, czym dysponują: kina, domy kultury i młodzieży, kluby, świetlice, biblioteki, placówki zajmujące się upowszechnianiem kultury, sportu, rekreacji i turystyki, organizacje sportowe i krajoznawczo-turystyczne.

Wiele sprzętu związanego z racjonalną organizacją i spędzaniem czasu wolnego przez młodzież zamyka się na klucz tylko dlatego, że ludzie, którzy mają obowiązek go udostępnić, upowszechniać, mają – podobnie jak nauczyciele – *niepracujące soboty*. Na paradoks zakrawa fakt, że wolne od nauki soboty, które stwarzają szanse autentycznego udziału młodzieży w kulturze, krajoznawstwie, turystyce, sporcie, rekreacji, działalności społecznie użytecznej, stały się jałowymi dniami świętowania.

Sprawność fizyczna młodego pokolenia jako niezbędny element jego zdrowia

Sprawność fizyczna stanowi swoisty wyróżnik społeczny młodzieży szkolnej i studenckiej, przejaw jej kultury i wyraz sposobu bycia. Stwarza ona podstawę dobrego zdrowia i opiera się na nim. Każdy sprawny fizycznie członek tej społeczności odznacza się: wytrzymałością krążeniowo-oddechową, bystrością umysłu, pozytywnymi relacjami z rówieśnikami, pożądanym poziomem tłuszczu (co zapewnia szczupłość ciała), siłą, gibkością, zdrowym dolnym odcinkiem kręgosłupa. Sprawność fizyczna stwarza warunki bycia zdolnym do cieszenia się pełnią życia. Jakkolwiek jest ona niezbędną podstawą zdrowego stylu życia, nie zapewnia go w sposób samoistny i wystarczający. Konieczne jest wytworzenie afirmatywnej postawy wobec własnego zdrowia i przekazywanie tej wartości innym.

Niestety, stan zdrowia młodzieży w naszym kraju pogarsza się. Wiąże się to nie tylko z ogólnie obniżającym się standardem życia wielu rodzin w Polsce, będąc i zmniejszającymi się możliwościami budżetu państwa w zakresie profilaktyki i leczenia chorób, ale także z niewystarczającą oświatą i opieką zdrowotną, co w konsekwencji powoduje brak świadomości wielu zagrożeń zdrowotnych. Nie da się w ciągu kilku najbliższych lat zmienić sytuacji ekonomicznej naszego kraju i wyeliminować złego lub niewystarczającego sposobu żywienia znacznego odsetka dzieci, młodzieży i dorosłych. Można jednak bez dodatkowych kosztów rozpowszechnić wiedzę o zdrowiu i sposobach zapobiegania chorobom, promować taki styl życia, który służy wyrabianiu sprawności fizycznej i sprzyja zdrowiu. Szkoła i uczelnia mają w tym zakresie duże możliwości z racji tego, że swym wpływem obejmują prawie całą młodzież. Ponadto zadania szkoły i uczelni w zakresie zdrowia, wychowania zdrowotnego wchodzi w zakres pełnionych przez nią funkcji (Denek 2013b). Wakacje, dni wolne od nauki sprzyjają zwiększeniu czasu na rekreację, sport, krajoznawstwo, turystykę, uprawianie własnego hobby.

Zadaniem edukacji pozalekcyjnej i pozaszkolnej jest przyjsię z pomocą w tworzeniu

młodemu pokoleniu warunków po temu, sprzyjanie swobodnej atmosferze, która wyzwala jego inicjatywę, pomysłowość i zaangażowanie. Wszystko to niesie ze sobą olbrzymią szansę poprawy stanu zdrowotnego naszego społeczeństwa. Czy umiemy z niej korzystać?

Model wypoczynku młodzieży

Charakter bodźców negatywnych współczesnej cywilizacji, które w dużym stopniu obejmują młodzież, pozwala wskazać na właściwy model wypoczynku osobistego młodego pokolenia Polaków. Zamyka się on w słowach: *krajoznawstwo, turystyka, rekreacja, sport*. Uczestnictwo w tych sferach aktywności przysparza młodzieży wiele okazji do uczenia się zasad czynnego wypoczynku i dbałości o zdrowie, wyrabiania sprawności fizycznej, świadomej dyscypliny i współżycia w zespołach, kształtowania wartościowych cech charakteru i siły woli.

Motywami i celami uprawiania tych sfer aktywności, a zwłaszcza krajoznawstwa i turystyki, są potrzeby: wydostania się poza alienującą codzienność w szkole, uczelni, pracy i domu; znalezienia się w autentycznym, przyjaznym zdrowotnie, atrakcyjnym w sensie przyrodniczym i historycznym środowisku; poznania interesujących ludzi, stylów ich życia i norm kulturowych oraz wejścia z nimi w interakcje (Kaźmierczak 2013).

Wśród ogólnie dostępnych środków ograniczania wpływu ujemnych bodźców cywilizacji czołowe miejsce ze względu na walory zdrowotne, poza *małą turystyką*, powinno przypaść: zajęciom *poza ławką szkolną*, biwakiem, zjazom, rajdom, spływom, rejsom, wycieczkom, *zielonym szkołom*, koloniom i wakacyjnym wędrownikom. Szczególnie wycieczki i obozy, których trasy wędrowek wiedą do środowisk wartościowych biologicznie (las, woda, słońce, czyste powietrze), zmuszają uczestników do ruchu, szczególnie potrzebnego tym, którzy prowadzą siedzący tryb życia. Dają one możliwość przeżywania *inności i zmienności* sytuacji niecodziennych, sprzyjają odprężeniu, zanikaniu stanów znużenia i nudy. Dzięki temu służą regeneracji oraz wzmocnieniu sprawności fizycznej i psychicznej uczestników różnych form zajęć

rekreacyjnych, krajoznawczo-turystycznych, sportowych, a także zabezpieczeniu ich zdrowia.

W czasie biwaków, wycieczek, wakacyjnych obozów, wczasów ich uczestnicy przyzwyczajają się do znoszenia niewygód, hartują się, obojętnieją na zmiany temperatury i kaprysy pogody, wyrabiają wytrzymałość i odporność na choroby. Odnosi się to zwłaszcza do uczestników górskich obozów wędrownych. Podczas ich odbywania wzmagają się czynność serca, płuc, rośnie apetyt, przemiana materii staje się żywsza. Skutek jest widoczny. Młodzież nie tylko wraca z takich obozów zdrowsza i wesoła, ale też okazuje mimo przebytych trudów wędrówki przyrost na wadze.

Wycieczki, wczasy i obozy wędrowne pozwalają na wdrażanie ich uczestników do dbałości o własny rozwój fizyczny, troski o higienę, zdobywania umiejętności rekreacji służącej zdrowiu biologicznemu i psychicznemu. Podejmowane w ten sposób wychowanie zdrowotne odgrywa olbrzymią rolę w wielostronnym rozwoju osobowości. Wzrasta dobre samopoczucie uczestników interesujących nas tu form zajęć rekreacyjnych i krajoznawczo-turystycznych i budzi się u nich optymizm życiowy. Wszystko to czyni ich zdolnymi do urzeczywistniania własnych celów i zadań, do konstruktywnej działalności na rzecz rzetelnego wypełniania obowiązków w szkole i poza nią oraz do pracy i uczestnictwa w takich formach organizacji i spędzania wolnego czasu, które służą wielostronnemu rozwojowi osobowości i społeczeństwu. Funkcje te mogą być spełniane w aspekcie: stymulacyjnym, adaptacyjnym, kompensacyjnym i korekcyjnym.

Dużą wagę zarówno w krótkich, jak i w dłuższych (zwłaszcza w czasie wakacyjnych wędrówek obozowych) wyprawach krajoznawczo-turystycznych trzeba przywiązywać do ukierunkowania młodzieży na: dbałość o higienę i zdrowie; rozwijanie wiedzy o dziedzictwie narodowym; poznanie i doświadczanie sposobów życia odzwierciedlających tradycje, zwyczaje, idee, poglądy mieszkańców odwiedzanych terenów i wyznawanych przez nich wartości.

Biwaki, wczasy, zwłaszcza obozy wędrowne zapobiegają *hipokinezi*. Jest to zjawisko

ograniczania aktywności ruchowej wśród młodzieży ze szkodą dla niej, gdyż ruch podtrzymuje jej sprawność fizyczną. Na hipokinezę zapada znaczna część młodzieży, zwłaszcza z dużych miast. Nie jest ona też obca różnorodnym formom wakacyjnego wypoczynku młodzieży szkolnej i studenckiej na obozach wędrownych. Dokonane przez autora tego tekstu na przestrzeni lat 1957–2014 obserwacje 641 obozów wędrownych na trasach turystycznych, w schroniskach Polskiego Towarzystwa Schronisk Młodzieżowych i Polskiego Towarzystwa Turystyczno-Krajoznawczego oraz w studenckich i harcerskich bazach turystycznych (sezonowych i stałych) wskazują, że ponad 70% uczestników tych wędrówek pokonuje przynajmniej połowę swej trasy koleją lub autobusem. Stąd przed Ministerstwami: Edukacji Narodowej, Nauki i Szkolnictwa Wyższego, Sportu i Turystyki, Kultury i Dziedzictwa Narodowego, a także władzami szkół i uczelni, nauczycielami, pracownikami naukowo-dydaktycznymi, Związkiem Harcerstwa Polskiego, Związkiem Harcerstwa Rzeczypospolitej Polskiej, Polskim Towarzystwem Turystyczno-Krajoznawczym, Polskim Towarzystwem Schronisk Młodzieżowych, Ludowymi Zespołami Sportowymi, Towarzystwem Krzewienia Kultury Fizycznej, Ochotniczymi Hufcami Pracy, doradcami metodycznymi w kuratoriach szkolnych, samorządami lokalnymi, organizatorami *zielonych szkół*, biwaków, rajdów, zjazdów, spływów, rejsów, wycieczek, wczasów, obozów wędrownych staje poważne zadanie kształtowania wśród dzieci oraz młodzieży szkolnej i studenckiej nawyków czynnego wypoczynku. Staje ono w całej ostrości w świetle dokonujących się zmian, które dotyczą rekreacji, krajoznawstwa, turystyki i sportu.

Jesteśmy świadkami niepokojących zjawisk w szkolnym i studenckim ruchu krajoznawczo-turystycznym. Znikają masowo ze szkół podstawowych, gimnazjów, szkół zawodowych, liceów ogólnokształcących i uczelni Szkolne (Akademickie) Koła Krajoznawczo-Turystyczne, Szkolne Koła (Kluby) Krajoznawczo-Turystyczne PTTK i Koła Polskiego Towarzystwa Schronisk Młodzieżowych, drużyny ZHP i ZHRP o profilu krajoznawczo-turystycznym. Coraz mniej widzi

się młodzieży i studentów na szlakach turystycznych Polski oraz szlakach wakacyjnych wędrowek po typowych trasach PTSM. Zanika tradycja wycieczek organizowanych w popołudnia piątkowe, soboty i niedziele w najbliższe okolice szkół i uczelni. W rezultacie małej aktywności krajoznawczo-turystycznej młodzieży szkolnej i studenckiej jej organizm ulega inwolucji. Zjawiskom tym towarzyszy niewielka aktywność Ministerstwa Edukacji Narodowej, Ministerstwa Nauki i Szkolnictwa Wyższego, Ministerstwa Sportu i Turystyki, Ministerstwa Kultury i Dziedzictwa Narodowego. Brak zainteresowania krajoznawstwem i turystyką w środowisku młodzieży szkolnej i studenckiej ze strony wymienionych resortów sygnalizuje, że godzą się one na abdykację państwa z tych sfer aktywności. Nie dostrzegają roli krajoznawstwa i turystyki w kreowaniu wartości uniwersalnych, symbolicznych i mentalnych, funkcji dydaktyczno-wychowawczych służących kształtowaniu patriotyzmu, poszanowaniu tożsamości i dziedzictwa narodowego oraz zwiększaniu jakości życia. Obecny stan zaangażowania tych ministerstw w edukację pozalekcyjną i pozaszkolną, ze szczególnym uwzględnieniem krajoznawstwa i turystyki, jest zawstydzający. Prowadzi do zniszczenia tych form kształcenia, wychowania i badań naukowych w szkołach i na uczelniach oraz poza nimi (Denek 2009a).

Profilaktyczna opieka zdrowotna w środowisku edukacji na wszystkich jej poziomach jest według Światowej Organizacji Zdrowia zasadniczym elementem nowoczesnego programu zdrowia w szkole i na uczelni. Składa się nań: edukacja zdrowotna, promocja zdrowia, sprzyjające zdrowiu środowisko fizyczne i społeczne szkoły i uczelni, dostępność szkolnych posiłków, wychowanie fizyczne i rekreacja oraz poradnictwo w sporcie w zakresie zdrowia. Natomiast edukacja prozdrowotna w edukacji jest najskuteczniejszą inwestycją w długofalowym programie poprawy zdrowia społeczeństwa. Stąd niezbędna jest możliwie najszybsza odbudowa *medycyny szkolnej* oraz rozwój zajęć pozalekcyjnych i pozaszkolnych zorientowanych na wychowanie zdrowotne.

Kraje Unii Europejskiej są zgodne w dążeniu do dalszej harmonizacji pracy oraz edu-

kacji dzieci, młodzieży i dorosłych. Akcentują potrzeby systematycznego wychowania prozdrowotnego, poprawy stosunków międzyludzkich, *wrażliwego* wychowania seksualnego, przygotowywania do ojcostwa i macierzyństwa oraz prowadzenia racjonalnego sposobu odżywiania się, jak również walki z różnymi odmianami patologii społecznej. W rezultacie społeczeństwo nasze coraz częściej i wyraźniej zdaje sobie sprawę z faktu, że współczesna cywilizacja narażona jest na liczne zagrożenia zdrowotne. Niepokoi obraz świata, w którym egzystujemy. Tęsknimy za pełnym i trwałym zdrowiem. Towarzyszy nam całkowita świadomość tego, że bez niego nie osiągnie się pełni szczęścia.

Udział dzieci i młodzieży w zajęciach *poza ławką szkolną* umożliwiłaby zdobycie doświadczenia poznawczego, przeżyć estetycznych pozwalających na minimalizację znużenia, zmęczenia i przemęczenia spowodowanego nauką oraz monotonią codziennie powtarzających się sytuacji, zbliżonych problemów i zadań. W tym przejawia się zdrowotny walor wychowania podczas zajęć pozalekcyjnych i pozaszkolnych. Umożliwiłaby on ich uczestnikom poznanie osobliwości przyrody, relaks oraz autentyczny odpoczynek fizyczny i psychiczny.

Kiedy zajęcia *poza ławką szkolną* spełnią swe funkcje zdrowotne w stosunku do ich uczestników? Stanie się to możliwe, gdy ich organizatorzy będą stosować się do zasad postępowania służącego promowaniu i pomnażaniu zdrowia. Oto ich zestaw: wiedza o samym sobie, utrzymanie sił obronnych w stałej gotowości, nienadużywanie leków, utrzymywanie wielostronnej aktywności fizycznej, prawidłowe odżywianie się, hartowanie się, rozwijanie umiejętności walki ze stresem, wyeliminowanie nałogów, życzliwość dla innych, zachowanie postawy *copin-gowej* (*coping* – dawanie sobie rady w życiu) (Cendrowski 2000).

Dbłość o zdrowie trwałym elementem
wypoczynku dzieci i młodzieży

Przestrzeganie przedstawionego w zarysie *dekalogu zdrowego stylu życia* powoduje, że udział dzieci oraz młodzieży szkolnej i studenckiej w wycieczkach szkolnych, obozach

wędrownych i innych formach zajęć *poza ławką szkolną* umożliwi młodemu pokoleniu zdobycie doświadczenia poznawczego, dostarczy przeżyć estetycznych pozwalających na minimalizację i likwidację *znużenia, zmęczenia i przemęczenia*. Wywołuje je: nadmierna, intensywna i niepewna (niestabilna) *praca, hałas* (komunikacyjny, przemysłowy, osiedlowy), *zanieczyszczenie środowiska* (szkodliwe substancje w ziemi, atmosferze, wodzie, żywności, pomieszczeniach zamkniętych), *trudności współżycia* (brak życzliwości, uprzejmości i szczerości oraz ciasnota w domu, szkole, otoczeniu, środkach komunikacji), nauka szkolna, monotonia codziennie powtarzających się sytuacji i związanych z nimi obowiązków, problemów i zadań. Zwiększenie sprawności fizycznej zapewni przede wszystkim relaks i autentyczny wypoczynek psychiczny, który wpłynie na wyrobienie nawyków higienicznych; nauczy kształtowania odporności, racjonalnego odżywiania się, wprowadzania zmian w panoramie czasu, które pozwolą *znaleźć* lepszą równowagę między nauką a wypoczynkiem; pomoże w organizowaniu czasu wolnego, eliminowaniu napięć i stresów.

Dbałość i troska o sprawność fizyczną i psychiczną dzieci, młodzieży szkolnej i studentów powinny stać się trwałym elementem różnych zajęć dydaktyczno-wychowawczych i krajoznawczo-turystycznych (Denek i wsp. 2009, Denek 2013a, 2012) w szkołach i na uczelniach. Dotyczy to zwłaszcza: zajęć terenowych, biwaków, rajdów, zjazdów, spływów, wycieczek, kolonii, obozów wędrownych, wakacyjnych wczasów dla dzieci i młodzieży. Rezultatem tego będzie ukształtowanie wśród uczestników procesu edukacji prozdrowotnej stylu życia służącego zdrowiu.

ESTETYCZNE I EKOLOGICZNE KONTEKSTY EDUKACJI POZALEKCYJNEJ I POZASZKOLNEJ

Proces dydaktyczno-wychowawczy w formie zajęć *poza ławką szkolną* stwarza liczne okazje do kształtowania wśród ich uczestników wrażliwości estetycznej jako zdolności warunkującej przeżywanie piękna i potrzebę obcowania z nim. Geniuszem piękna w sensie

jego tworzenia, mistrzem niejako absolutnym jest przyroda. Zatem zwracajmy uwagę dzieciom oraz młodzieży szkolnej i studenckiej na tajemniczość boru i puszczy, potęgę i bezkres morza, majestat gór, odcienie zieleni, bogactwo barw łąki, piękno zmokniętej pajęczyny na ociekających wodą igłach kosówki, urok małego żuczka wędrującego w dżungli łąkowych traw czy kolorowej ważki rozpiętej w wibracji przeźroczystych skrzydeł.

Iluż wzruszeń i niezapomnianych przeżyć doznajemy, poddając się urokowi starego Krakowa z jego licznymi kopułami i wieżami kościołów, basztami, wąskimi, cichymi i krętymi uliczkami, wspaniałymi portalami zabytkowych kamienic, resztkami murów obronnych, z gościnną, szeroko otwartą Bramą Floriańską, z rozwartymi skrzydłami orła Jagiellonów i otyłym Barbakanem, dumnym wzgórzem Wawelu, bezcennym miejscem pamiątek drogiego sercu każdego Polaka; z historyczną katedrą czuwającą nad snem koronowanych władców I Rzeczypospolitej. Nie tylko Kraków fascynuje wrażliwe umysły młodzieży. Każda miejscowość ma swe osobliwe uroki. Tkwią one też ukryte w środowisku wiejskim. Trzeba tylko umieć dostrzec je samemu i nauczyć tego swoich podopiecznych, a zaciekawimy, zainteresujemy młodzież rodzinną miejscowością i ojczystym krajem, rozmiłujemy ją w nich.

Uczestnictwo w różnych formach zajęć *poza ławką szkolną* daje okazję, żeby stosunkowo łatwo móc przekonać młode pokolenie Polaków, że kwiaty są piękne, gdy znajdują się w naturalnym środowisku. Zerwane szybko więdną i zaśmiecają pomieszczenia szkolnych schronisk Polskiego Towarzystwa Schronisk Młodzieżowych i obiektów PTTK. Należy się spodziewać, że skoro młodzież zacznie dostrzegać i rozumie piękno znajdujące się w otaczającym ją świecie, zwłaszcza zasoby przyrody, zajmie się ich ochroną. Potrafi też wykorzystać je jako źródło inspiracji w twórczości i rekreacji. Nie wyczerpuje to możliwości zajęć *poza ławką szkolną* w kształtowaniu wśród ich uczestników uczuć i przeżyć estetycznych. Chodzi także o pozyskanie do tych celów piękna zawartego w dziełach móżgów i rąk ludzkich, zwłaszcza w architekturze. Trzeba je umieć dostrzec zarówno w surowych konstrukcjach gotyku, jak i boga-

tych formach renesansu i baroku, w stalowym moście spinającym brzegi rzeki, dźwigu portowym, kominie fabrycznym, światłach odbitych w wodzie, barwnych neonach miejskich ulic, wieży kościelnej, potężde wielkich pieców hutniczych, basztach zamczyska, pajęczynie przewodów wysokiego napięcia, schronisku wkomponowanym w krajobraz górski, przydrożnych kapliczkach. Z czasem udział w edukacji pozalekcyjnej i pozaszkolnej wytworzy wśród uczniów/studentów nawyk korzystania z dóbr kulturalnych i ukształtuje właściwy stosunek do sztuki.

Zajęcia *poza ławką szkolną* nie tylko wpływają na odczucia ich uczestników. Są doskonałą szkołą ich wyrażania. Udział w interesujących nas tu formach aktywności dydaktyczno-wychowawczej staje się nieodzownym warunkiem, aby móc przeżyć fakty, rzeczy i zjawiska w naturalnej postaci i środowisku. Dla przeżycia dzieła sztuki kontakt z oryginałem jest jednym z podstawowych warunków. Nie zastąpi oryginału najlepsza nawet reprodukcja. Ta uczy, a oryginał się przeżywa. Na spotęgowany podczas edukacji pozalekcyjnej i pozaszkolnej odbiór zjawisk wpływa wzrok i słuch, wspomagany dotykiem i powonieniem. Czy można wyobrazić sobie pracownię malarską bez zapachu farby? Już sam zapach wprowadza zupełnie inny nastrój, stwarza odmienną atmosferę, korzystną dla edukacji.

WNIOSKI

Paradygmat zajęć dydaktycznych w formie pozalekcyjnej i pozaszkolnej prowadzonych w aspekcie krajoznawstwa i turystyki powinien uwzględniać misje współczesnej oświaty, nauki i szkolnictwa wyższego, kontekst i okoliczności działania. Misją edukacji było, jest i będzie kształcenie i wychowywanie młodych Polaków na najwyższym poziomie, taka organizacja i spędzanie czasu wolnego, która służy wielostronnemu rozwojowi ich osobowości.

BIBLIOGRAFIA

- Bereźnicki F. (2011), *Podstawy kształcenia ogólnego*, Impuls, Kraków.
- Bieńczyk G. (2003), *Krajoznawstwo i jego związki z turystyką*, WSE, Warszawa.
- Bruner J. (2006), *Kultura edukacji*, Universitas, Kraków.
- Cendrowski Z. (2000), *Wakacje sportowe, czyli niepowtarzalna szansa na zmianę stylu życia*, *45 Minut. Toruński Przegląd Oświatowy*, 2, 29–32.
- Chałas K. (2003), *Wychowanie ku wartościom, Jedność*, Lublin–Kielce.
- Denek K. (1989), *Krajoznawstwo i turystyka w wychowaniu dzieci i młodzieży szkolnej*, PTTK Kraj, Warszawa.
- Denek K. (1994a), *Wartości i cele edukacji szkolnej*, Edytor, Poznań–Toruń.
- Denek K. (1994b), *Znaczenie krajoznawstwa w edukacji szkolnej*, [w:] Lewowicki T. (red.), *W kręgu teorii i praktyki kształcenia wielostronnego*, Wydział Pedagogiczny UW, Warszawa, 19–33.
- Denek K. (1999, 2000), *Aksjologiczne aspekty edukacji szkolnej*, A. Marszałek, Toruń.
- Denek K. (2000), *W kręgu edukacji, krajoznawstwa i turystyki w szkole*, *Eruditus*, Poznań, 161–163.
- Denek K. (2002, 2008), *Poza ławką szkolną*, *Eruditus*, Poznań, *ŁWSH*, Żary.
- Denek K. (2009a), *Krajoznawstwo w społeczeństwie wiedzy*, *Kultura Fizyczna*, 11–12, 1–19.
- Denek K. (2009b), *Kształci i wychowuje*, *Forum Akademickie*, 6, 35–37.
- Denek K. (2011a), *Uniwersytet w perspektywie społeczeństwa wiedzy. Dydaktyka akademicka i jej efekty*, *WSPiA*, Poznań, 72–101.
- Denek K. (2011b), *Zasady dydaktyczne procesu kształcenia w uniwersytecie*, [w:] Denek K., *Uniwersytet w perspektywie społeczeństwa wiedzy. Dydaktyka akademicka i jej efekty*, *WSPiA*, Poznań, 29–45.
- Denek K. (2012), *Filozofia życia*, *WSPiA*, Poznań.
- Denek K. (2013a), *Animatorzy krajoznawstwa i turystyki w szkole*, *Rozprawy Naukowe AWF we Wrocławiu*, 41, 33–42.
- Denek K. (2013b), *Dbłość o sprawność fizyczną i psychiczną oraz kulturę zdrowia młodzieży szkolnej i studenckiej*, [w:] Nowocien J., Zuchora K. (red.), *Sport w kulturze zdrowia, czasu wolnego i edukacji olimpijskiej w 150-lecie urodzin Pierre'a de Coubertin*, *AWF*, Warszawa, 35–47.
- Denek K. (2014), *Jak podwyższyć jakość dydaktyki uniwersyteckiej. Zasada efektywności*, *Forum Akademickie*, 4, 46–47.
- Denek K., Drożdżyński L., Gordon A. (red.) (2009), *O potrzebie krajoznawstwa w edukacji szkolnej*, PTTK Kraj, Warszawa–Poznań.

- Grabek A. (2013), Uczniowie podążą patriotyczną ścieżką, *Rzeczpospolita*, 209, 6.
- Health Promotion – Concept and Principles in Action. A Policy Framework – Health for All 2000 (1987), WHO Regional Office for Europe, Kopenhaga.
- Jęczmionka P. (2013), Czym jest dziś dla nas patriotyzm?, *Głos Wielkopolski*, 262, 8–9.
- Juczyński Z. (1999), Szlachetne zdrowie, niech każdy się dowie..., *Wychowanie Fizyczne i Zdrowotne*, 3, 95–97.
- Każmierczak M. (2013), Podróż jako oswojanie przestrzeni, *Ethos*, 4, 264–281.
- Kruczek Z., Kurek A., Nowacki M. (2010), *Krajoznawstwo. Teoria i metodyka*, Proksenia, Kraków.
- Lobocki M. (2006), *Wychowanie moralne w zarysie*, Impuls, Kraków.
- Lobocki M. (2007), *W trosce o wychowanie w szkole*, Impuls, Kraków.
- Marciniak B. (2010), *Krajoznawstwo w działalności uniwersytetu na przykładzie Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu*, *Ziemia*, 1, 295–313.
- Masłow A.H. (1990), *Motywacja i osobowość*, Pax, Warszawa.
- Mazurski K.R. (2007), *Krajoznawstwo PTTK 1950–2005. Zarys historyczny*, WTN, Wrocław.
- Michałczyk J. (2012), *Krajoznawstwo jako czynnik w urzeczywistnieniu wielostronnego kształcenia*, [w:] Pawełski L., Urbanek B. (red.), *Nauczyciel kraju ojczystego. Księga jubileuszowa dedykowana profesorowi Kazimierzowi Denkowi w 80. rocznicę urodzin i półwiecze pracy twórczej*, PSNT, Szczecinek.
- Michałczyk J. (2013), *O potrzebie renesansu krajoznawstwa w polskiej szkole*, *Zeszyty Naukowe Koszalińskiej Wyższej Szkoły Nauk Humanistycznych*, 12, 23–26.
- Michałczyk J. (2014), *Krajoznawstwo w edukacji jutra*, [w:] Denek K., Kamińska A., Łuszczuk W., Oleśniewicz P. (red.), *Edukacja jutra. Aspekty edukacji szkolnej*, Humanitas, Sosnowiec, 353–364.
- Okoń W. (2003), *Wprowadzenie do dydaktyki ogólnej*, Żak, Warszawa.
- Oleśniewicz P. (2012), *School tourism as a form of participation in physical education. Selected issues*, WSZ Edukacja, Wrocław.
- Orłowicz M. (1970), *Moje wspomnienia turystyczne*, Ossolineum, Wrocław, 498–499.
- Potulicka E. (2014), *Neoliberalne reformy edukacji w Stanach Zjednoczonych*, Impuls, Kraków.
- Potulicka E., Rutkowiak J. (2010), *Neoliberalne uwikłania edukacji*, Impuls, Kraków.
- Półturzycki J. (2002), *Dydaktyka dla nauczycieli*, Novum, Płock.
- Półturzycki J. (2008), *Potrzeba rekonstrukcji aksjologii w pedagogicznych studiach akademickich*, [w:] Kostkiewicz J. (red.), *Aksjologia w kształceniu pedagogów*, Impuls, Kraków.
- Rodziński A. (2011), *U podstaw kultury moralnej. O genezie i podstawowej strukturze wartości moralnej naturalnej i wartościowania ściśle moralnego*. Studium aksjologiczno-etyczne, KUL, Lublin.
- Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej i Sportu z dnia 8 listopada 2001 r. w sprawie warunków i sposobu organizowania przez publiczne przedszkola, szkoły i placówki krajoznawstwa i turystyki, DzU RP 2001, nr 135, poz. 1516.
- Thompson E. (2013), *Gdzie ten nacjonalizm?*, *Plus Minus*, 45, 6.
- Wuttke G. (1960), *O krajoznawstwie w szkole*, [w:] Rodkiewicz S. (red.), *Nauczyciel krajoznawca na Mazowszu*, Szkolny Ośrodek Krajoznawczo-Turystyczny, Warszawa, t. 1–2, 12.
- www.infor.pl/akt-prawny/DZU.1948.061.0000477, konstytucja-swiatowej-organizacji-zdrowia-porozumienie-zawarte-przez-rzady-reprezentowane-na-miedzynarodowej.html [dostęp: 10.03.2014].
- Zuchora K. (2009), *Nauczyciel a wartości w filozofii kultury fizycznej i pedagogice sportu*, AWF, Warszawa.

Praca wpłynęła do Redakcji: 18.06.2014

Praca została przyjęta do druku: 14.07.2014

Adres do korespondencji:

Kazimierz Denek

Uniwersytet im. Adama Mickiewicza

ul. Szamarzewskiego 89

60-568 Poznań

e-mail: denek@amu.edu.pl